

Beata Bieńkowska • Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza • Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

redakcja naukowa
prof. dr. hab. Piotr Kruszyński

Temida 2

Białystok 1998

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska - II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński - I, X, XIII; XIV

Cezary Kulesza - IV pkt 2, V, VI, VII, VIII, IX, XI, XII, XIII;
XV-XVIII; XXIV

Piotr Piszczek - XIX-XXIII; XXV

© Copyright by Temida 2
Białystok 1998

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem, bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-86137-56-8

Opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Układ typograficzny
Krzysztof Kruuszewski

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk: ORTHDRUK, Białystok, tel. 742-25-17

SĄD

1. Uwagi ogólne

Art. 45 Konstytucji RP z 1997 r. stanowi, iż każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd.

Wyróżniamy następujące sądy powszechne:

sądy rejonowe;

sądy wojewódzkie;

sądy apelacyjne;

Sąd Najwyższy.

Właściwością sądu nazywamy jego ustawowe upoważnienie do dokonania określonych czynności procesowych. Rodzaje właściwości sądu są określone według kryterium **podmiotowego i przedmiotowego**.

Kryterium podmiotowe dotyczy osoby oskarżonego i w zależności od wykonywanego przez niego zawodu bądź pełnionej funkcji można tu wskazać na rozróżnienie pomiędzy sądami powszechnymi, a sądami szczególnymi.

Kryterium przedmiotowe obejmuje zarówno przestępstwa będące przedmiotem osądzenia, jak również sam proces i jego stadia (etapy) oraz poszczególne czynności procesowe, do wykonania których upoważnione są ustawowo określone sądy.

Następną istotną cechą sądów jest ich skład, a w szczególności kolegialność, łączoną z reguły z udziałem czynnika społecznego (ławników) w orzekaniu.

2. Właściwość sądu

Na podstawie ww. kryteriów można wyodrębnić właściwość sądów: **podmiotową i przedmiotową.**

A. Właściwość podmiotowa oznacza, czy daną sprawę powinien rozpatrywać ze względu na osobę oskarżonego sąd powszechny czy też sąd szczególny. Zasadą jest sprawowanie wymiaru sprawiedliwości przez sądy powszechne. Sądy te sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw zastrzeżonych do właściwości innych sądów (art. 177 Konstytucji RP).

Wśród sądów szczególnych można wyróżnić:

a) sądy wojskowe, których ustrój został określony w ustawie z dnia 8 czerwca 1972 r. o ustroju sądów wojskowych (Dz.U. Nr 23 poz. 166 z późn. zmianami). Właściwość sądów wojskowych określa art. 647 kpk z 1997 r.

Kpk z 1997 r. rozstrzyga także problem sporów kompetencyjnych, jakie mogłyby zaistnieć w przypadku związku pomiędzy przestępstwami podlegającymi orzecznictwu sądów wojskowych i powszechnych. W przypadku, gdy dobro wymiaru sprawiedliwości wymaga łącznego rozpoznania takich spraw, rozpoznaje je sąd wojskowy (art. 649 § 1 kpk).

b) Trybunał Stanu, zgodnie z art. 198 Konstytucji RP, orzeka o odpowiedzialności osób zajmujących najwyższe stanowiska w państwie za naruszenie Konstytucji i ustaw szczególnych. Osoby takie mogą odpowiadać również przed Trybunałem Stanu za przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem w przypadku pociągnięcia do odpowiedzialności konstytucyjnej, o czym decyduje Sejm RP w formie uchwały. Za czyny będące przestępstwami Trybunał Stanu wymierza kary przewidziane przez ustawy karne (art. 26 ustawy o Trybunale Stanu). Art. 145 Konstytucji RP stanowi, iż w przypadku naruszenia Konstytucji przez Prezydenta RP nie może on odpowiadać przed sądem, lecz wyłącznie przed Trybunałem Stanu.

B. Właściwość przedmiotowa

Ze względu na charakter czynu przestępnego, miejsce jego popełnienia oraz rodzaj czynności procesowej i stadium procesu, w

którym jest wykonywana, można wyróżnić następujące **podstawowe** właściwości sądu:

- a) właściwość rzeczową,
- b) właściwość miejscową;
- c) właściwość funkcjonalną.

Ad a. Określenie **właściwości rzeczowej** sprowadza się do określenia, który z sądów jest uprawniony do rozpatrzenia sprawy w I instancji ze względu na rodzaj (wagę) przestępstwa. Wyznacznikiem tej właściwości jest społeczna szkodliwość czynu, znajdująca swój wyraz w jego zagrożeniu sankcją karną. Sądami, które mogą rozpatrzyć sprawę jako sądy I instancji, są sądy rejonowe i sądy wojewódzkie. kpk z 1997 r. statuuje w art. 24 § 1 ogólną zasadę, iż sąd rejonowy orzeka w pierwszej instancji we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw przekazanych ustawą do właściwości innego sądu (powszechnego lub szczególnego). Natomiast sąd wojewódzki jest właściwym do rozpoznania sprawy jako sąd I instancji w przypadku (art. 25 kpk):

- zbrodni określonych w kk oraz ustawach szczególnych;
- występków wymienionych enumeratywnie w art. 25 § 1 pkt 2 kpk;
- występków, które na mocy przepisu szczególnego należą do właściwości sądu wojewódzkiego (art. 25 § 1 pkt 3 kpk).

Ad b. **Właściwość miejscowa** decyduje o tym, który z sądów właściwych rzeczowo w I instancji jest upoważniony do rozpoznania danej sprawy lub podjęcia określonej czynności procesowej ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa.

Podstawę określenia właściwości miejscowej sądu stanowi art. 31 kpk, który w § 1 stwierdza, iż miejscowo właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd, w którego okręgu popełniono przestępstwo. Określenie „miejsce popełnienia przestępstwa” ma swój rodowód w kodeksie karnym, który definiuje je jako miejsce, w którym sprawca działał, zaniechał działania (do którego był zobowiązany), bądź gdzie nastąpił skutek przestępstwa albo według zamiaru sprawcy miał nastąpić (w przypadku tzw. przestępstw znamiennych skutkiem) - art. 6 § 2 kk.

Jest to **ogólna reguła** możliwa do zastosowania w każdym przypadku, gdzie możliwe jest ustalenie miejsca popełnienia przestępstwa.

Natomiast jeśli przestępstwo popełniono na polskim statku wodnym lub powietrznym, zaś reguła ogólna nie może być zastosowana, właściwym do rozpoznania sprawy jest sąd macierzystego portu statku (art. 31 § 2 kpk). W przypadku kilku sądów decyduje tzw. **reguła wyprzedzenia**, która stanowi, iż właściwym staje się sąd, w którego okręgu najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze (art. 31 § 3 kpk).

Natomiast w sytuacji, gdy nie jest możliwe ustalenie miejsca popełnienia przestępstwa wchodzi w grę następujące **reguły pomocnicze**, które stanowią, iż właściwy jest sąd, w którego okręgu (art. 32 par. 1 kpk):

- 1) ujawniono przestępstwo;
- 2) ujęto (zatrzymanie) oskarżonego;
- 3) oskarżony przed popełnieniem przestępstwa stale mieszkał lub czasowo przebywał.

Powyższe trzy reguły są równoważne, gdyż o tym, która z nich znajdzie zastosowanie, zdecyduje reguła wyprzedzenia, tzn. w okręgu którego z sądów właściwych zgodnie z powyższymi regulacjami najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze. Powyższą procedurę stosuje się odpowiednio w przypadku, gdy przestępstwo zostało popełnione za granicą (art. 32 § 2 kpk).

Jeśli w oparciu o wskazane wyżej zasady nie da się określić sądu właściwego miejscowo do rozpoznania sprawy, sprawę rozpoznaje sąd właściwy dla dzielnicy Śródmieście gminy Warszawa-Centrum (art. 32 § 3 kpk).

C. Właściwość funkcjonalna decyduje o tym, jaki sąd jest właściwy do dokonania określonej czynności procesowej. Jej najbardziej typowym przykładem jest uprawnienie sądu do rozpoznania środka odwoławczego. Można tu wskazać na uprawnienie sądów wszystkich szczebli.

Sąd rejonowy rozpoznaje środki odwoławcze w wypadkach określonych ustawą (art. 24 § 2 kpk), takich jak:

- zażalenie na zatrzymanie (art. 246 § 2 kpk);

- zażalenie na postanowienia prokuratora w przedmiocie środka - zapobiegawczego (art. 252 § 2 kpk).

Do wyłącznych uprawnień sądu rejonowego należy podejmowanie decyzji m.in. w przedmiocie:

- stosowania aresztu tymczasowego na wniosek prokuratora (art. 250 § 2 kpk);
- rozpatrywania w I instancji spraw należących do właściwości tego sądu.

W przypadku **sądu wojewódzkiego** jest on instancją odwoławczą w przypadku, kiedy ustawa przewiduje środek odwoławczy od orzeczeń i zarządzeń wydanych przez sąd rejonowy jako sąd I instancji (art. 25 § 2 kpk). Ponadto na mocy przepisów kpk jest on uprawniony m.in. do:

- przedłużenia okresu tymczasowego aresztowania zastosowanego przez sąd rejonowy jako sąd I instancji (art. 263 § 2 pkt 2 kpk);
- wydawania listu żelaznego (art. 281 kpk);
- rozstrzygania kwestii wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym, chyba że orzeczenie takie wydał sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 544 kpk);
- rozpatrywania roszczeń w sprawach o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie (art. 554 kpk).

Właściwość funkcjonalną **sądu apelacyjnego** określa ogólnie art. 26 kpk stanowiący, iż rozpoznaje on środki odwoławcze od orzeczeń i zarządzeń wydanych w pierwszej instancji w sądzie wojewódzkim oraz inne sprawy przekazane mu przez ustawę.

Ponadto kodeks postępowania karnego z 1997 r. do właściwości sądu apelacyjnego przekazuje następujące czynności procesowe:

- stwierdzenie nieważności orzeczeń sądowych, chyba że orzeczenie dotknięte nieważnością wydał sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 102 § 2 kpk),
- orzekanie w kwestii wznowienia postępowania zakończonego orzeczeniem sądu wojewódzkiego (art. 544 § 1 kpk).

Sąd Najwyższy, na mocy art. 27 kpk jest uprawniony do rozpoznawania kasacji oraz środków odwoławczych i innych spraw w wypadkach określonych w ustawie.

W szczególności do kompetencji SN należy:

- przedłużanie maksymalnego okresu tymczasowego aresztowania wynoszącego w postępowaniu przygotowawczym 12 miesięcy, a w postępowaniu sądowym, do wydania wyroku w sądzie I instancji 2 lata (art. 263 § 4 kpk);
- stwierdzanie nieważności orzeczenia sądowego wydanego przez sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 102 § 2 kpk);
- orzekanie w kwestii wznowienia postępowania zakończonego orzeczeniem sądu apelacyjnego bądź Sądu Najwyższego (art. 544 § 2 kpk),
- podejmowanie uchwał zawierających rozstrzygnięcie zagadnień prawnych powstałych przy rozstrzygnięciu konkretnej sprawy przez sąd niższej instancji (art. 13 ust. 4 ustawy o Sądzie Najwyższym).

Podstawę do wystąpienia z zapytaniem prawnym do Sądu Najwyższego stanowi art. 441 kpk. Regulacja ta umożliwia sądowi odwoławczemu w sytuacji, gdy wyłoni się zagadnienie prawne wymagające zasadniczej wykładni prawa, odroczenie wydania orzeczenia i przekazanie zagadnienia do rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego (art. 17 ust. 1 ustawy o Sądzie Najwyższym).

3. Wyjątki od ogólnych reguł ustalania właściwości sądu

Wyjątki takie są przede wszystkim podyktowane względami ekonomii procesowej oraz dobrem wymiaru sprawiedliwości.

Można wyróżnić wśród nich:

A. Właściwość z delegacji

Ten wyjątek od ogólnych zasad ustalania właściwości miejscowej może mieć miejsce w sytuacji, jeżeli większość osób, które należy wezwać na rozprawę, zamieszkuje blisko sądu delegowanego, a w oddaleniu od sądu właściwego ze względu na miejsce popełnienia prze-

stępstwa (art. 36 kpk). Chodzić tu może więc o świadków, oskarżonego (w szczególności koszty konwoju, jeśli jest on pozbawiony wolności), bądź biegłych. Decyzję w przedmiocie zmiany sądu podejmuje sąd wyższego rzędu nad sądem właściwym miejscowo. Zmiana właściwości dotyczyć może jedynie sądów równorzędnych, tak więc nie jest możliwe w tym trybie przekazanie sprawy do sądu wyższego bądź niższego niż sąd właściwy miejscowo.

B. Właściwość z łączności spraw

Właściwość z łączności spraw (*ex connexitate causarum*) jest dyktowana zarówno względami ekonomii procesowej, jak również zasadami prawdy materialnej, gdyż umożliwia bardziej wszechstronne wyjaśnienie łączących się ściśle ze sobą spraw. Stanowić ona może wyjątek od właściwości miejscowej, bądź też rzeczowej.

W tym przypadku sąd wyższej instancji przejmuje sprawę należącą do sądu niższej instancji (art. 33 § 2 kpk).

Ze względu na osobę oskarżonego bądź czyn będący przedmiotem procesu wyróżniamy:

łączność przedmiotową, gdy kilka osób odpowiada w jednym postępowaniu za własne przestępstwo, które przestępstwo pozostaje w związku z czynami osób współoskarżonych. Określa ją art. 34 § 1 i 2 kpk stanowiący, iż sąd właściwy dla sprawców przestępstw jest również właściwy dla pomocników, podżegaczy oraz innych osób, których przestępstwo pozostaje w ścisłym związku z przestępstwem sprawcy. Warunkiem łącznego rozpatrywania takich spraw jest jednoczesność ich toczenia się. Jednakże wymogi sprawnego przebiegu procesu karnego umożliwiają w sytuacjach, gdy łączne rozpatrywanie spraw jest utrudnione, wyłączenie i odrębne rozpoznawanie sprawy poszczególnych osób lub o poszczególne czyny) np. przewlekła choroba jednego ze współoskarżonych - art. 34 § 3 kpk;

łączność podmiotowa, gdzie niejako spoiwem łączącym sprawy należące do właściwości różnych sądów jest osoba domniemanego sprawcy. W przypadku, gdy chodzi o przestępstwo popełnione przez tego samego oskarżonego, należące do właściwości różnych sądów tego samego rzędu, decyduje reguła wyprzedzenia

(art. 33 § 1 kpk), zaś jeśli chodzi o sądy różnego rzędu, sprawę rozpoznaje sąd wyższego rzędu (art. 33 § 2 kpk);

łącznie mieszana (przedmiotowo-podmiotowa), która może mieć miejsce wtedy, gdy jedna bądź niektóre osoby są oskarżone o kilka czynów, a ponadto inna osoba jest oskarżona o podżeganie bądź pomocnictwo do jednego z tych przestępstw.

C. Właściwość nadzwyczajna

Jej zastosowanie może mieć miejsce wówczas, jeżeli szczególne i wyjątkowe sytuacje uzasadniają potrzebę, podyktowaną dobrem wymiaru sprawiedliwości, by nastąpiła zmiana właściwego miejscowo sądu na inny sąd równorzędny. Kompetencję do przekazania sprawy ma Sąd Najwyższy, który działa wskutek inicjatywy właściwego sądu (art. 37 kpk). Przykładowo może tu chodzić o sytuację, gdy rozpoznanie sprawy w okręgu sądu właściwego miejscowo mogłoby wywoływać znaczne poruszenie opinii publicznej, np. ze względu na ciężki charakter przestępstwa, powszechnie znaną osobę oskarżonego bądź pokrzywdzonego.

W rezultacie mogłoby to powodować zagrożenie dla bezstronności orzekających w sprawie sędziów.

4. Procedura ustalania właściwości i skutki niewłaściwości sądu

Każdy sąd zobowiązany jest badać z urzędu swoją właściwość w oparciu o określone wyżej kryteria. W przypadku stwierdzenia swojej niewłaściwości sąd przekazuje sprawę właściwemu sądowi lub innemu organowi (art. 35 § 1 kpk). Jednakże ta ogólna reguła ulega modyfikacjom w zależności od rodzaju właściwości, o którą chodzi.

W odniesieniu do **właściwości rzeczowej** obowiązkowe jest przekazanie sprawy przez sąd niższej instancji, który uznaje się za niewłaściwy rzeczowo, sądowi drugiej instancji. W przeciwnym wypadku, gdy przekazanie takie nie nastąpi, mamy do czynienia z bezwzględna przesłanką uchylenia orzeczenia (art. 439 § 1 pkt 4 kpk).

Taki sam skutek ustawa przewiduje w przypadku naruszenia **właściwości podmiotowej**. Bezwzględna przyczyną odwoławczą sta-

nowi bowiem orzeczenie przez sąd powszechny w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego albo przez sąd szczególny w sprawie należącej do właściwości sądu powszechnego (art. 439 § 1 pkt 3 kpk).

W przypadku stwierdzenia przez sąd niewłaściwości miejscowej i rzeczowej po rozpoczęciu rozprawy głównej, ale tylko, gdy jest to sąd wyższego rzędu niż właściwy, następuje względne utwierdzenie właściwości (*perpetuatio fori*). Polega to na tym, iż sąd taki staje się sądem właściwym i powinien dalej prowadzić sprawę. Względność utwierdzenia miejsca prowadzenia rozprawy wynika z tego, iż sąd orzekający może przekazać sprawę innemu sądowi (właściwemu według reguł ogólnych) jedynie wtedy, gdy powstaje konieczność odroczenia rozprawy (art. 35 § 2 kpk). Konieczność odroczenia rozprawy musi wynikać z innych względów niż przekazanie sprawy do innego sądu, to znaczy nie można odroczyć rozprawy specjalnie w tym celu, aby dokonać przekazania.

Regulacja taka wynika niewątpliwie ze względów ekonomii procesowej, nakazujących prowadzenie sprawy do końca przez sąd, który ją rozpoczął.

Gwarancję praw stron procesowych stanowi możliwość złożenia zażalenia na postanowienie w kwestii właściwości - art. 35 § 1 kpk.

5. Spory kompetencyjne sądów

Ponieważ każdy sąd rozstrzyga z urzędu o swej właściwości w oparciu o kryteria, których ustalenie w praktyce może rodzić pewne trudności, mogą pomiędzy sądami powstawać spory o właściwość. Spory takie mogą dotyczyć jedynie sądów równorzędnych, gdyż w przypadku wątpliwości co do właściwości zaistniałej pomiędzy sądem wyższej i niższej instancji decyduje w tym przedmiocie sąd wyższej instancji. Możliwe są następujące rodzaje sporów:

spór pozytywny - gdy co najmniej dwa sądy bądź sądy i inne organy uważają, iż są właściwe do rozpoznania sprawy;

spory negatywne, mające miejsce wtedy, gdy kilka sądów uznało się za niewłaściwe i odmawiają przyjęcia i rozpatrzenia sprawy.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. stanowi, iż spór o właściwość między sądami równorzędnymi rozstrzyga ostatecznie sąd wyższego rzędu nad sądem, który pierwszy wszczął spór (art. 38 § 1 kpk). W związku z powyższym, istotne jest ustalenie momentu i podmiotu taki spór wszczynającego, w zależności od rodzaju sporu.

W przypadku **sporu negatywnego** samo przekazanie sprawy przez sąd, który uznał się za niewłaściwy, nie oznacza jeszcze wszczęcia sporu. Spór taki powstaje dopiero w momencie, kiedy sąd, któremu przekazano sprawę, odmawia jej przyjęcia. Celem zobrazowania takiej sytuacji można posłużyć się następującym przykładem: B. i W. są miastami, w których istnieją sądy wojewódzkie (stolicami województw). Akt oskarżenia trafia do sądu rejonowego w B. Sąd ten, uznając się za niewłaściwy, przekazuje sprawę do sądu rejonowego w W. Sąd rejonowy w W. odmawia przyjęcia przesłanej mu sprawy. W tym momencie powstaje spór kompetencyjny, który rozstrzygnie sąd wojewódzki w W.

Jeśli chodzi o **spór pozytywny** to mamy z nim do czynienia w sytuacji, gdy przykładowo sąd rejonowy w W. zwraca się do sądu rejonowego w B. o przekazanie mu sprawy, zaś sąd rejonowy w B. wydaje w tym przedmiocie decyzję odmowną. Tym samym sąd rejonowy w B. wszczyna spór kompetencyjny, który rozpatrzy sąd wojewódzki w B.

W przypadku sporu kompetencyjnego o **właściwość podmiotową** ustawa stanowi, iż jeżeli sąd wojskowy (jako sąd szczególny) przekazuje sprawę sądowi powszechnemu lub nie przyjmie sprawę przekazanej mu przez sąd powszechny, sprawę rozpoznaje sąd powszechny (art. 39 kpk). Można więc z tej regulacji wysnuć ogólne domniemanie właściwości sądów powszechnych.

6. Składy sądów

Jeśli chodzi o składy sądów to przy ich ustalaniu ustawodawca kierował się następującymi ogólnymi zasadami:

kolegialnością orzekania i udziałem czynnika społecznego. Ta gwarancja zasady prawdy obiektywnej i niezawisłości sędziowskiej doznaje pewnych ograniczeń w szczególnych trybach postępowania i w przypadku sądu odwoławczego. W przypadku sądu odwoławczego charakter rozstrzyganych przez niego zagad-

nień (z reguły prawnych) usprawiedliwia eliminację ławników jako czynnika nie posiadającego z reguły wykształcenia prawniczego;

przewagą ławników nad sędziami zawodowymi, jeśli mamy do czynienia ze składami ławniczymi;

nieparzystością składów, co wynika z konieczności osiągnięcia jednoznacznej większości głosów w trakcie narady i głosowania nad orzeczeniem;

rozszerzaniem składu w sprawach o szczególnym ciężarze gatunkowym.

Ogólną regułą jest iż **na rozprawie głównej** prowadzonej przez sąd I instancji sąd orzeka w składzie jednego sędziego i dwóch ławników (art. 28 § 1 kpk).

Wyjątki od tej reguły są następujące:

- orzekanie w składzie trzech sędziów zawodowych w sprawach szczególnie zawiłych. O ustanowieniu takiego składu decyduje sąd orzekający w formie postanowienia (art. 28 § 2 kpk);
- w sprawach o przestępstwa zagrożone karą 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności sąd orzeka w składzie dwóch sędziów i trzech ławników (art. 28 § 3 kpk);
- skład jednoosobowy jest regułą w sprawach rozpatrywanych w trybie uproszczonym (art. 476 § 1 kpk), prywatnoskargowym (art. 486 § 1 kpk), nakazowym (art. 500 § 4 kpk) oraz w postępowaniu w sprawach o wykroczenia (art. 508 § 5 kpk). Jednakże w przypadku trybu uproszczonego i prywatnoskargowego prezes sądu rejonowego może zarządzić, w przypadku zaistnienia szczególnych okoliczności, rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników.

W przypadku trybu prywatnoskargowego sprawy określone w art. 212 kk sąd rozpoznaje w składzie jednego sędziego i dwóch ławników (art. 486 § 2 kpk).

Jeśli chodzi o **rozprawę apelacyjną i kasacyjną**, sąd orzeka w składzie trzech sędziów - art. 29 § 1 kpk. Od tej reguły ustawa dopuszcza następujące wyjątki:

- apelację lub kasację od wyroku orzekającego karę 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności rozpoznaje sąd w składzie pięciu sędziów (chodzi więc o sąd apelacyjny i Sąd Najwyższy) - art. 29 § 2 kpk;
- w trybach szczególnych: uproszczonym, prywatnoskargowym i w sprawach o wykroczenia, prezes sądu może zarządzić rozpoznanie sprawy jednoosobowo, jeśli była rozpoznana w I instancji w takim składzie - art. 476 § 1 kpk.

W przypadku **posiedzeń sądu** istnieje rozróżnienie pomiędzy sądem I instancji (rejonowym i wojewódzkim), a sądem odwoławczym i kasacyjnym:

sąd rejonowy orzeka na posiedzeniu jednoosobowo;

sąd wojewódzki, apelacyjny i Sąd Najwyższy orzekają w składzie trzech sędziów, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 30 § 1 kpk);

sąd odwoławczy (wojewódzki, apelacyjny) na posiedzeniu orzeka w składzie trzech sędziów, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej (art. 30 § 2 kpk).

Jeśli chodzi o Sąd Najwyższy, to odstępstwa od wyżej określonych zasad dotyczą przede wszystkim powoływania składu **siedmiu sędziów** w przypadku:

- rozpoznawania zagadnień prawnych przekazanych przez zwykły skład składowi powiększonemu (art. 441 § 2 kpk, art. 17 ustawy o Sądzie Najwyższym);
- przy rozstrzygnięciu kwestii prawnych przekazanych temu sądowi przez Prokuratora Generalnego (Ministra Sprawiedliwości), Pierwszego Prezesa SN, prezesa SN, Rzecznika Praw Obywatelskich (art. 16 ust. 1 ustawy o SN);
- rozpoznawania kasacji dotyczącej wyroku SN, chyba że orzeczenie zostało wydane jednoosobowo (wówczas właściwy jest skład trzech sędziów) - art. 534 § 2 kpk.

Ponadto Sąd Najwyższy może rozpatrywać sprawę w składzie całej izby, izb połączonych lub pełny skład w przypadku przekazania temu składowi zagadnienia prawnego (art. 18 ust. 1 ustawy o SN) bądź odstąpienia od zasady prawnej (art. 22 ustawy o SN).

Zredukowany, **jednoosobowy** skład Sądu Najwyższego ma miejsce w przypadku pozostawienia bez rozpoznania kasacji nie odpowiadającej wymogom formalnym, bądź w kwestiach nie wymagających wydania wyroku (art. 534 § 1 kpk).

7. Wyłączenie sędziego

A. Uwagi wstępne

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje dwa rodzaje wyłączeń sędziego, obejmujące zarówno *iudex inhabilis* (sędziogo niezdolnego na mocy ustawy do orzekania w danej sprawie), jak i *iudex suspectus* (sędziogo, wobec którego istnieją wątpliwości co do jego bezstronności).

Jak wspomniano wcześniej, instytucja wyłączenia sędziego stanowi nie tylko gwarancję niezawisłości i obiektywizmu sędziów, ale także, chociażby pośrednio, gwarancję zasady prawdy materialnej.

Wyłączenie może nastąpić z mocy prawa (bez wniosku sędziego lub stron procesowych), na żądanie sędziego lub stron.

W przypadku wyłączenia na mocy ustawy, ani strona procesowa ani sam sędzia nie są upoważnieni do badania wpływu określonych przez ustawę okoliczności na możliwość bezstronnego rozpatrzenia przez niego określonej sprawy karnej. Dlatego też katalog ustawowo określonych przyczyn ma charakter enumeratywny i zamknięty.

B. *Iudex inhabilis* to sędzia z mocy prawa wyłączony od orzekania w danej sprawie, jeśli (art. 40 kpk):

1) sprawa dotyczy sędziego bezpośrednio. Jest to rozwiązanie oczywiste w myśl rzymskiej reguły *nemo iudex proper in sua causa*;

2) jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu (konkubinat) z jedną z tych osób;

3) jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w punkcie 2 albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki i kurateli;

4) był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy (świadek faktyczny) albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka (świadek w znaczeniu prawnym) lub występował jako biegły. Ta

regulacja ma na celu zapewnienie dystansu do toczącego się postępowania, co mogłoby być utrudnione w przypadku, gdy sędzia osobiście zetknął się ze zdarzeniem będącym przedmiotem postępowania, bądź pełnił w nim jedną z określonych wyżej ról procesowych;

5) brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze. W tym przypadku zagrożenia dla bezstronności sędziego mogłoby powodować pełnienie przez niego funkcji organu procesowego lub reprezentowanie określonej strony procesowej. W takim przypadku mogłoby dojść do sytuacji, gdy np. sędzia oceniałby wyniki własnej pracy jako organu prowadzącego bądź nadzorującego postępowanie przygotowawcze, a także nie mógłby być bezstronny, będąc związany stosunkiem obrony bądź pełnomocnictwa z jedną ze stron procesowych;

6) brał udział w niższej instancji w wydaniu zaskarżonego orzeczenia lub wydał zaskarżone zarządzenie. Taka regulacja, dotycząca sądów odwoławczych, wynika chociażby z powszechnie znanego zjawiska, iż nikt nie lubi przyznawać się do popełnionych błędów;

7) brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone lub stwierdzono jego nieważność;

8) brał udział w wydaniu postanowienia o warunkowym umorzeniu postępowania. Chodzi tu więc o sytuacje, kiedy orzeczenie o warunkowym umorzeniu postępowania nie uprawomocniło się, bądź też zostało podważone nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia: kasacją bądź wskutek wniosku o wznowienie postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym;

9) brał udział w wydaniu orzeczenia, co do którego wniesiono sprzeciw. Wniesienie sprzeciwu przez stronę jest możliwe w przypadku wydania wyroku zaocznego (art. 482 § 1 kpk) oraz wydania nakazu karnego w postępowaniu nakazowym (art. 506 kpk).

Ponadto sędzia, który brał udział w wydaniu orzeczenia objętego wnioskiem o wznowienie lub zaskarżonego w trybie kasacji, nie może orzekać co do tego wniosku lub kasacji (art. 40 § 3 kpk).

Powyższe wyczerpujące jest wyczerpujące i nie dopuszcza analogii, ani innego rodzaju wykładni rozszerzającej. Ustawa rozszerza jedynie podmiotowy i temporalny zakres instytucji wylączenia sędziego *ex lege* przez określenie, iż powody wylączenia trwają mimo ustania uza-

sadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli (art. 40 § 2 kpk).

C. *Iudex suspectus* sprowadza się do ustawowego nakazu wyłączenia się sędziego z orzekania w konkretnej sprawie z przyczyn innych niż określone powyżej, jeśli zachodzą okoliczności sprawy wskazujące na brak bezstronności tego sędziego (art. 41 § 1 kpk).

Możliwość złożenia wniosku o wyłączenie sędziego podejrzanego o stronnictwo występuje jedynie do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, chyba że przyczyna wyłączenia powstała lub stała się wiadoma stronie dopiero po rozpoczęciu przewodu (np. jednostronne, oskarżycielskie nastawienie sądu do oskarżonego) - art. 41 § 2 kpk.

D. Tryb wyłączenia sędziego

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje trzy tryby wyłączenia sędziego:

- na żądanie sędziego. Jeśli sędzia uznaje, iż podlega wyłączeniu z mocy ustawy (*iudex inhabilis*) wyłącza się, składając oświadczenie na piśmie do akt, a na jego miejsce wstępuje inny sędzia (art. 42 § 2 kpk). W tym przypadku nie jest konieczna decyzja sądu orzekającego;
- na wniosek strony. W przypadku zgłoszenia w terminie wniosku o wyłączenie sędziego na podstawie art. 41 kpk, sędzia taki może złożyć do akt stosowne oświadczenie na piśmie, w którym ustosunkowuje się do zarzutów podniesionych przez stronę i powstrzymuje się od udziału w sprawie. Jednakże jest zobowiązany do wykonania czynności procesowych nie cierpiących zwłoki (art. 42 § 3 kpk);
- z urzędu.

Poza przypadkiem *iudex inhabilis* o wyłączeniu orzeka sąd, przed którym toczy się postępowanie. W składzie orzekającym w kwestii wyłączenia nie może brać udziału sędzia, którego dotyczy wyłączenie. W razie niemożności utworzenia takiego składu sądu, w kwestii wyłączenia orzeka sąd wyższego rzędu (art. 42 § 4 kpk).

Możliwa jest również sytuacja, kiedy wskutek wyłączenia sędziów rozpoznanie sprawy w danym sądzie jest niemożliwe (np. w

małych sądach rejonowych). W takim przypadku sąd wyższego rzędu nad sądem właściwym przekazuje sprawę innemu sądowi równorzędnemu (art. 43 kpk).

Przepisy o wyłączeniu sędziów stosuje się odpowiednio do ławników (art. 44 kpk), protokolantów i stenografów (art. 146 § 1 kpk).